SVARTLÖGA
- Inför ett skärgårdsarboretum

Sten Ridderlöf

Figur 1. Sjöbodarna i byhamnen. "Svartlögas sjöviste med ett flertal timrade bodar är ett av skärgårdens bäst bevarande i sitt slag." Detta jämte ön i sin helhet har av Stockholms länsstyrelse klassificerats som riksintresse för kulturminnesvården. (Foto: Sten Ridderlöf, aug 1995)

Vägen till ett naturparadis

I några knops fart kryssar vi norrut på Kobbfjärden. Den nordliga vinden för oss än mot Rödkobbarna och Kallskär, än mot Morsken och Lillskärgården. På vår vänstra sida, eller om babord som man tvingas säga i seglarkretsar, framträder en mörk rand mitt i det glittrande blå. Det är Svartlögalandet som sakta tonar fram i soldiset. Efterhand kan vi skönja kobbarna i norr och byviken med sina röda tegeltak i söder. Efter en stund kommer vi i lä av den östra udden och den kyliga vinden avtar. Vi tar sikte på Lill-Skötkobb och plötsligt möts vi av värme och ett 40-tal tornseglare som i hisnande manövrer far runt hamnen och de närliggande gårdstaken. Med berättigad rädsla ser vi ömsom mot

en bård av grynnor i hamninloppet, ömsom mot gyttret av småbryggor. Här och var rör sig människor bland sjöbodarna. En del rensar fisknät, andra lapar sol på badklipporna i byhamnen. Så obemärkt som möjligt försöker vi ta oss in till den brygga som ser minst privat ut. Vi känner oss bylsiga och det gungar i kroppen efter flera timmars kryssegling.

Väl i hamn strömmar värmen mot oss. Ljuset är hårt och blått. I den stora, skirt grönskande häggen slår en näktergal. Trots att det är lunchtid kan den inte stå emot försommaren och dess lustar. I ett nyponsnår vid en av gårdarna skymtar en gråbeige, vattrad sångare av den större kalibern. Ett argsint "terrr" avslöjar att vi har att göra med den sällsynta höksångaren. Från strandskogen hörs lövsångarens mjuka strof, medan bofinkens framträdande är mer resolut. I fågelkören urskiljs rödvingetrast, härmsångare och grönsångare men också en senkommen gransångare på väg till den sibiriska taigan. Efter en kort promenad mellan 1800-talsgårdarna stannar vi vid öns handelsbod. Vi går in för att köpa var sin glass. Men se, det går inte eftersom Svartlöga saknar el och gasolfrysen används för angelägnare varor. Det blir i stället färska wienerbröd som tillsammans med en källarkall Pommac intas på farstubron. Därifrån studerar vi i lugn och ro omgivningen och upptäcker att våren är två, kanske tre veckor senare än i Stockholm. De hårt hamlade askarna mitt i byn har ännu inte slagit ut, trots att det är början på juni. Inte ens gräset har tagit fart ordentligt.

Så minns jag ett av mina första besök på Svartlöga med privatbåt. Ett par år tidigare eller, för att vara exakt, den 16 juni 1974 landsteg min fru Barbro och jag samt vår vägvisare och barndomsvän Roland Staav invid Storfladen på den sydvästra delen av ön. I den tidiga morgonen låg ett skimmer över havsytan samtidigt som de solvarma klipporna inbjöd till en stunds vila. En marsch genom kryp-en och en pelarskog av al ledde fram till lummiga ängar utan att vi kom i kontakt med någon bebyggelse (fig.2).

Detta möte med Svartlöga hade en i det närmaste sakral innebörd för mig. Inom några timmar förstod jag att här skulle vi slå ner våra bopålar. Detta smått naiva beslut visade sig dock resultera i att vi åtta år senare köpte en nyavstyckad tomt strax väster om Svartlöga by. Under mellantiden hyrde vi en stuga av dryg friggebodsstorlek av en familj som i generationer varit bofast på ön. På samma sätt som de närmaste gran-

Figur 2. Pelarskog av al, Lilla Enskär, Svartlöga. (Foto: Sten Ridderlöf, maj 1994)

narna tvingades de att flytta in till fastlandet i mitten på 1960-talet. Utan elektricitet och med mininatyrjordbruk och husbehovsfiske som enda näringar fanns det inte en chans att livnära sig enligt vedertagna normer. De nya kraven bröt därmed ett mer än ett 400-årigt dokumenterat öboende.[1]

Nu, liksom århundradena innan, är besöken mer eller mindre tillfälliga. Innan dess rörde det sig sannolikt om jakt- och fisketurer under bestämda säsonger, medan sommargäster och ättlingar till de gamla öborna numera besöker sina hus främst under sommarhalvåret.[2] I stället för farofyllda båtfärder över öppet hav kan det nu ske förhållandevis bekvämt med reguljära båtförbindelser direkt från Stockholm eller från det fagra kustsamhället Furusund. I princip är det året-runttrafik under helger, dock endast så länge isen brister. Under högsommaren är det till och med dagliga förbindelser.

Svartlögas isolerade läge vid fjärdarna utanför Blidö, dess orörda natur och glesa bebyggelse gör att den naturnära känslan alltid är påtaglig. Det är inte så märkligt när havet under rejäla höststormar dånar in över stränderna och man tvingas huka sig i vinden. Ibland undrar man till och med om taken ska blåsa av. Allt detta leder tanken in i en annan värld. Långt, långt borta från storstaden. Detta trots att Svartlöga endast befinner sig 62 kilometer fågelvägen från Stockholms innerstad i nordostlig riktning (fig.3).

Historik

Under ett par fasansfyllda dygn i mitten på juli 1719 ödelade den ryska galärflottan i stort sett alla byar på de närliggande öarna Blidö, Norröra, Söderöra och Rödlöga. Ryssarna brände ner byggnaderna och satte eld på skogen och grödorna. Endast Svartlöga undgick härjningarna, vilket enligt sägnen berodde på pricksäkra sälskyttar och de många grynnorna runt ön.[3]

Oavsett tur eller skicklighet så är öns gamla bebyggelse till stor del bevarad. Senare byggnadsplaner har bara medgett kompletterande byggnation runt den gamla byn förutom de avstyckningar som gjordes fram till 1960-talet. 1995 inräknades 96 hushåll, men inget permanentboende förekommer numera. Öns totala areal inkluderande holmar, kobbar och skär är 385 hektar. Själva huvudön kan förenklat beskrivas som tre kilometer i öst-västlig riktning och drygt en kilometer i nord-sydlig. Avståndet till närmaste större ö, d.v.s. Blidö i väster, är cirka sju kilometer. Åt andra håll är avståndet till fast mark ännu större. Det är således betydande vattenvidder som omger Svartlöga, vilket satt sin prägel på människorna, lokalklimatet och naturen.

Figur 3. Översiktskarta över Stockholms norra skärgård. Överlantmätarmyndigheten i Stockholms län, 1995.

En ur många synpunkter intressant detalj är den mycket kraftiga ägosplittringen. Den är fullt i klass med den välkända hemmansklyvningen i Siljansbygden. Vid laga skiftet 1837-45 delades marken upp så att varje hemman fick små jordbitar överallt på ön. Ett av syftena var naturligtvis att fördela brukbar jord, ängsmark, kärr, bergklackar, strandmader m.m. så rättvist som möjligt. Dessa markplättar, av ytterst ringa värde, har ytterligare klyvts genom arv och andra avstyckningar så att ägosplittringen numera är total.[4] En blick på den ekonomiska kartan över ön visar att vissa hemmansdelar är drygt en kilometer långa, men endast 15 meter breda (fig.4).

Som en konsekvens av detta har de flesta aktiviteter som haft betydelse för öns försörjning blivit dämpade med undantag för husbehovsfisket och lite jakt på fågel, småvilt och säl. Även sedvänjor och arbetsmetoder har konserverats eftersom allt bedrevs i småskaliga former och på behörigt avstånd från det moderna samhället. För oss sentida inflyttare är detta handlande och tänkande den reella övergången mellan dåtid och nutid.

Samma förhållande gäller för öns mer eller mindre påverkade kulturlandskap. Här har t.ex. aldrig bedrivits ett rationellt skogsbruk. Träden har nyttjats endast för vedbränning och lyse samt i viss utsträckning för båtbyggen. Runt sekelskiftet gick man dock mycket hårt åt öns glesa granbestånd, då det vid den tiden årligen byggdes två till tre storpiggar på Svartlöga.[5] Då skeppades även ansenliga mängder prima al- och björkved till Stockholm, vilken huggits på ön. Detta var en av orsakerna till det öppna landskap vi så ofta noterar på de första fotografierna från Svartlöga.

Figur 4. Svartlöga. Ägogränser enligt ajourhållen Ekonomisk karta, oktober 1994.

Varje år en bit in i augusti började lövbrytningen som var en nödvändighet för att föda kreaturen över vinterhalvåret. Fortfarande är det lätt att hitta hamlade storaskar här och var inne på ön. Ask och rönn var en begärlig föda för kor och hästar. Rönnen var, förutom känd för sin smaklighet, även ett beprövat botemedel mot begynnande tandlossning hos kreaturen. Allövet fick duga som extrafoder till i första hand fåren.[6]

På vissa delar av ön, t.ex. Björkskär, förekom nästan ingen avverkning alls då björkskogen ansågs vacker.[7] Enbusken bekämpades däremot intensivt då den lätt bredde ut sig på bekostnad av en nyttigare markanvändning.

Landskapet

Det var ingen tillfällighet som förde mig till Svartlöga utan ett genuint fågelintresse. Under många år for jag kors och tvärs på ringmärkningsturer i Stockholms yttre skärgårdar. Från Landsort och Gunnarstenarna i söder till Arholma ö och Simpnäsklubb i norr. Trots att jag efterhand blev en sparsmakad skärgårdsälskare imponerades jag av och kom att uppskatta Svartlöga allra mest för dess mjuka lummighet och det isolerade läget i det uppländska skärgårdshavet.[8]

På grund av klimat och markens beskaffenhet finner man här en av Mellansveriges största sammanhängande lövskogar, vilken av växtgeograferna anses utgöra typen för den maritima eller havspåverkade lövskogszonen. Denna karaktäriseras av glasbjörk- och klibbalskog med inslag av enstaka barrträd.

Det enda ädla lövträd som tillhör den ursprungliga floran är ask (*Fraxinus excelsior*).[9] 1987 påträffades dock en liten skogslönnplanta (*Acer platanoides*) vid Fäkobbsviken och 1994 ett två meter högt exemplar på Stora Enskär. Bägge lokalerna är belägna på Svartlögas sydända. I juni 1995 noterades även en cirka tvåårig planta utmed vägen från byn till ångbåtsbryggan. Dessutom upptäckte jag 1993 en knappt 10-årig skogsalm (*Ulmus glabra*) vid kärret Högskärsfladen mitt inne på ön. De flesta fyndlokalerna tyder på att spridningen skett spontant. Beträffande skogslönnen har de två förstnämnda exemplaren sannolikhet nått ön sjöledes, eftersom båda fyndlokalerna är belägna på strandvallar. Den tredje fyndplatsen tyder däremot på att fröet varit luftburet eller spridd av människa. Också almen har nått ön luftledes på eget bevåg eller via en fröätande fågel som t.ex. stenknäck. Frökällan kan i

detta fall eventuellt utgöra det mycket gamla, naturminnesmärkta och fordom hamlade träd som finns på grannön Rödlöga.

Av intresse är att "Fäkobbslönnen" betats under flera år, medan det andra exemplaret och almen typiskt nog var de enda råbocksfejade träden inom sina närområden. Med osviklig precision får således nykomlingarna inte bara kämpa mot klimatet, utan också mot ett närgånget vilt. Aldrig så små delikatesser godtas utan prut av skogshararna och rådjuren särskilt under en snörik och kall vinter.

För att få ett säkrare grepp om vegetationen är det värdefullt att ha en bild av landskapet i stort. Svartlöga är en låglänt ö. Högsta uppmätta höjd är 11-12 m.ö.h., benämnd "Nordaste berg". Ön består av flera delar som ännu på 1700-talet var kobbar och skär åtskilda av djupt inskurna havsvikar, vilka nu är grunda insjöar eller vassrika flader. Sumpskogar varieras i mängd med väl avslipade bergklackar som sträcker sig kors och tvärs. Däremellan, främst väster och norr om byn, finns torrare mark med någorlunda jorddjup. Genom bl.a. idog dikning lyckades öborna successivt odla upp sina lotter. Endast enklare grödor som potatis och havre fick någon omfattning, förutom ängen som var betydelsefull för djurhållningen.[10] Byn och hagarna i dess närhet var stängslade eller muromgärdade. I övrigt fick kreaturen, huvudsakligen kor och får, röra sig fritt över ön och de närliggande holmarna.[11] Ett av de mer populära pojkstrecken var just att sätta hästarna i sken på de öppna slätterna.

Avfolkningen har lett till att den vid sekelskiftet mulbetade naturparken nu i stället växer igen och försumpas. På starkt solbelysta hällar, över sänkor och magra sandhedar utbreder sig ensnåren så att framkomligheten blir begränsad eller helt förhindras. Den gamla kulturmarken försvinner i en takt som förvånar. Detta även om man fortfarande finner mängder av stenmurar, gärdsgårdar och hårda, kreaturstrampade stigar på områden som nu förefaller ha en naturlig, opåverkad vegetation. Intressant att notera är att de gamla ängarna, trots att inga djur betat dem på bortåt ett halvsekel, fortfarande av egen kraft till stor del håller sig öppna. Den kraftiga grässvålen tycks inte tillåta att frön från t.ex. al får fäste. Man kan dock undra hur länge till? Däremot vandrar alskogen snabbt ut på de förut betade strandängarna och hotar bl.a. ett intressant och tämligen unikt växtsamhälle vid Mönäsviken.

Detta är den kulturgeografiska bakgrunden till dagens mosaikliknande landskap. Gläntor, bryn, alkärr, ängar, hagar och berg som ideligen går i dagen medverkar till ett artrikt växt- och djurliv. Att strandlinjen växlar från finkornig sand och slipade berghällar till frodiga strandängar över kalkhaltiga skalgrusbäddar ökar bara ytterligare variationen.

Berggrund och paleografi

Ön ligger mitt i ett stråk av olika urbergsarter som sträcker sig mellan norra Ljusterö och Rödlöga. På grund av de stora vattenytorna österut är den vidare sträckningen okänd. Bergarterna består huvudsakligen av leptiter, metadacit och konglomerater. Dessutom förekommer på sydvästra delen av huvudön ett stort område urgranit.[12]

Den yngsta leptitavdelningen löper från Östra Lagnö över Sundaskären, Salskären och några mindre skär strax norr om Svartlöga. Leptiterna innehåller bl.a. glimmer som ger berget en grå till gråsvart färg. Även smärre inlagringar av urkalksten förekommer t.ex. på södra delen av Salskären. Äldre, gråaktigare leptiter med inslag av amfibolit finns i ett stråk söder om Svartlöga som sträcker sig till ett grund sydost om Rödlöga (fig.5). Däremellan, d.v.s. på hela mellersta och östra Svartlöga, utgörs berggrunden av metadacit, som är en urbergart som byggts upp av vulkaniska lavor.

Figur 5. Gångar av pegmatit, Inra Djupkobb. (Foto: Sten Ridderlöf, juli 1994)

Svartlöga är en låglänt ö som i sen tid stigit upp ur havet. De omgivande fjärdarna är grunda och näringsrika, vilket bl.a. gör dem till betydelsefulla furageringsplatser för 10 000-tals alfåglar på sin väg till och från häckplatserna vid den arktiska tundran. Vattendjupet i t.ex. Svartlögafjärden rör sig vanligen om som mest 12 till 18 meter.

Det platta landskapet både över och under vattenytan har gjort att denna arkipelag ansetts särskilt lämplig för att mäta landhöjningen i Mellansverige. Här märks tydligt höjdförändringen genom att nya sandbottnar och stensamlingar dyker upp ur havet inom en tidsrymd som är gripbar för de flesta. Bland båtfolket upplevs grynnorna och strandbränningarna runt Svartlöga som synnerligen avskräckande, medan hemmansägarna kan glädja sig åt nya landarealer och uppstickande sälbådor.

Om vi gör en tillbakablick i tiden så bestod Svartlöga ungefär vid Kristi födelse eller ett par århundraden dessförinnan endast av fem små utspridda skär av ungefär samma storlek som nuvarande Oxkobb eller Dregelskärsharan, d.v.s cirka 100 meter i längd och bredd. Strandlinjen gick då 10 meter högre än nu, men vi finner redan konturerna av Lill-Trösslan, höjderna på Enskär och det som de infödda svartlögaborna kallar för "Askberga".[13]

Under vikingatiden (800-1050 e. Kr.) var Svartlöga inte som idag en huvudö med ett fåtal omgivande holmar utan ett verkligt örike bestående av tre holmar och otaliga skär. Den största holmen var något mindre än nuvarande Skäret. Strandlinjen gick då 5 meter högre än nu.[14] Efterhand som landet höjde sig flätades i första hand de centrala delarna ihop så att även vegetationen fick ett ordentligt fäste. De sedan långt tidigare regelbundna besöken av fiskare och jägare möjliggjorde troligen i slutet på 1400-talet till en fast bosättning på ön.[15]

Markförhållanden

Karaktäristiskt för ön är ett tunt jordtäcke och ett stort antal hällmarker. På en jordartskarta skulle betydande delar av ön helt sonika betecknas som "berg i dagen". Självfallet beror det på områdets förhållandevis ringa ålder och den påverkan havet haft vid strandförskjutningen. Mer specifikt har det inneburit att minerogena jordarter har omlagrats och/eller avsatts i olika terränglägen på grund av vågrörelser. Vågorna har inte bara haft en effekt i strandkanten utan även på vattendjup ner till cirka 20 meter. Som exempel påverkas bottenförhållandena för närvarande i nästan hela Svartlögafjärden av detta fenomen. Förutom de jordarter som bildats och avsatts i havs- och strandmiljö finns jordarter som avlagrats under istiden s.k. glaciala jordarter, såsom morän och sannolikt glaciofluvial sand. Den senare finner man vid Heden på ös östra del. Även dessa jordarter är i viss mån påverkade av vågorna under strandförskjutningsförloppet.[16]

Markerna mellan berghällarna utgörs av en mosaik bestående av kärrtorv i de fuktigaste partierna, lera, sand på lera, enbart sand och morän på något högre nivå. På mycket små ytor återfinns alla delar av denna mosaik med varierande jorddjup. Vanligtvis är jorddjupet inte mer än högst tre meter. I Lassas Hagar har jag vid bl.a. husbyggnationer och dammbyggen tydligt iakttagit denna variation. Inom en sträcka på endast någon meter varierar jorddjupet från en decimeter till cirka två meter och där ryms alla jordarterna. En test av jordens visar på pH-värden varierande mellan 3,2 och 3,8 för torvjorden och 5,3 för mineraljorden.[17]

Den mycket låglänta marken i kombination med ringa jorddjup medför över året stora förändringar i mark- och grundvattnet. Under vinter och vår är marken vattenmättad, medan den normalt är uttorkad under främst sensommaren. Ett förhållande som måste omnämnas är den mänskliga aktivitet som under århundraden påverkat marken. Överallt på ön finner vi igenväxta diken, röjd mark med stenrösen och rester av åkermark där jordbearbetning skett till cirka 20 centimeters djup.

Klimat

Lassas Hagar, där min mark är belägen, ligger 200 meter väster om Svartlöga by. Närmaste strand finner man cirka 350 meter i sydostlig riktning. Den exakta geografiska positionen är latitud 59 grader 34 minuter N; longitud 19 grader 3 minuter E. Denna, något abstrakta positionsangivelse kan dock relateras till en mer begriplig omgivning.

Den ur växtgeografisk synpunkt intressanta breddgradsjämförelsen leder oss till en linje i höjd med Västerås, Arvika, Drammen, Hardangerfjordens utlopp samt vattnen söder om Shetlandsöarna, Kap Farvel på Grönland, norra Labrador, mittpunkten i Hudson Bay, området omedelbart norr om Rocky Mountains och södra Alaska på den nordamerikanska kontinenten. Den fortsatta sträckningen i Euroasien följer linjen norra Kamchatka, Magadan, Ochotsk, den centralsibiriska platån och mellersta Uralbergen i Ryssland för

att sedan tangera området strax söder om S:t Petersburg och Estlands nordligaste uddar.

Den gemensamma nämnaren för dessa platser är att här råder samma ljusförhållanden med t.ex. långa dagar under några korta sommarmånader och vid en sådan jämförelse förstår man att öarna i skärgårdshavet - såväl på den svenska som finska sidan - är klimatmässigt mycket gynnade. Här finns således möjlighet att odla flera, relativt känsliga växtarter på en av de nordligaste utposterna i världen.

Trots närheten till Stockholm och den angränsande Roslagskusten är klimatet påfallande annorlunda. Något komprimerat kan det karaktäriseras som mycket sena vårar och höstar samt milda vintrar. Normalt råder en försommartorka som vissa år kan förlängas månadsvis. Även under långa mätperioder kan konstateras att öarna i området har många soltimmar och en låg årsnederbörd (fig. 7). Inne på huvudön, bl.a. där jag har mina planteringar, är växtzonen sannolikt en "god tvåa" mycket beroende på den temperaturutjämnande effekt som havet åstadkommer samtidigt som de talrika berghällarna skapar ett jämnare klimat under dygnet. Utmed stränderna kan dock klimatet upplevas som synnerligen bistert om man samtidigt är utsatt för både kyla och hård vind.

Meterologiska data saknas från Svartlöga, men en god fingervisning finner vi i värden hämtade från väderstationen Svenska Högarna 28 kilometer sydost om ön (fig.6).[18]

MEDELVÄRDEN 1961-90 FÖR SVENSKA HÖGARNA

	Temperatur °C	Nederbörd mm
Jan	-1,6	35
Febr	-2,7	24
Mars	-0,8	23
April	2,1	25
Maj	6,5	23
Juni	12,0	28
Juli	15,5	47
Aug	15,4	52
Sept	11,8	54
Okt	7,8	47
Nov	3,6	49
Dec	0,4	40
Medelvärde år	*5,9*	*447*

Högsta temperatur sedan år 1900: +29,3° 1975 (7 aug)
Varmaste månad: aug 1939 +19,7° (Jfr. juli 1994 +18,1°)
Lägsta temperatur sedan år 1900: -24,6° år 1942
Kallaste månad: febr 1966 -11,1°

Figur 6. Medelvärden för temperatur och nederbörd för Svenska Högarna. (efter: Alexandersson, Karlström, & Larsson-McCann 1991)

Vi vet att den absoluta minimitemperaturen är ett skarpt hinder för de olika växtarternas utbredning. Väderstatistiken visar dock att Svartlöga med omnejd sällan träffas av sträng kyla. Tvärtom så är vintermildheten ett av öarnas särdrag. Under detta århundrade har kvicksilvret aldrig understigit 25 minusgrader (-24,6 °C 1942).[19] Förekomsten av köldömma arter som idegran, stor sandlilja och hasselsnok är indikatorer på det milda vädret.

En synnerligen gynnsam klimatisk omständighet, som för sin nordliga breddgrad delvis förklarar den mycket artrika floran, är den långa vegetationsperioden. Öarna härute har en medeltemperarur över 0 °C under inte mindre än nio av årets månader. Endast januari, februari och mars uppvisar köldgrader i genomsnitt, om än knappt under mars.[20] Om vi istället mäter vegetationsperiodens längd som antal dygn med en medeltemperatur över +5 °C så noteras att hälften av årets dagar uppfyller detta förhållande. De torra vårarna tycks emellertid fysiologiskt förkorta den effektiva vegetationsperioden något. Här spelar skillnaden de enskilda åren en stor roll.

Av betydelse för de köldömma växterna är frostnätternas fördelning under vegetationsperioden och då främst våren. Efter någon vecka in i maj förekommer sällan frost. Vanligen inträffar även den första frostnatten på hösten långt senare än vid angränsande fastland, vilket torde förklara flera sydliga arters närvaro i detta havsrike.

	Vinter dec-feb	Vår mars-maj	Sommar juni-aug	Höst sep-nov	År
Temperatur °C					
Svartlöga (Grönskär Sv. Högarna)	-1,0	2,3	14,5	8,0	6,0
Norrtälje	-2,7	3,8	15,6	6,8	5,9
Uppsala	-3,3	4,2	15,9	6,3	5,8
Stockholm	-2,0	4,6	16,4	7,4	6,6*
Nederbörd mm					
Svartlöga (Grönskär Sv. Högarna)	105	76	125	142	448
Norrtälje	141	96	181	177	595
Uppsala	112	93	188	161	554
Stockholm	121	91	182	161	555
Solskenstid tim					
Svartlöga (Grönskär)	127	617	837	323	1904
Uppsala	103	563	715	273	1654
Stockholm	143	651	861	318	1973

*varav den s.k. urbaniseringseffekten uppgår enligt SMHI till 0,7°C.

Figur 7. Jämförelse av klimatdata ur SMHI:s statistik, 1931-1960. Svartlöga interpolerat mellan två klimatstationer av författaren.

Nederbördens fördelning under året och färre skurar med någorlunda riklig regnmängd missgynnar växterna härute jämfört med Stockholmsområdet i övrigt. Under de för växtligheten viktiga månaderna maj och juni faller endast 11% av totalnederbörden. För perioden augusti-september är motsvarande värde 24%, där september noteras som årets regnrikaste månad (fig. 6).[21]

Kompensation för den ringare nederbörsmängden utgör den mycket höga luftfuktigheten på de yttre skärgårdsöarna. Den något lägre för- och högsommartemperaturen medför även att klyvöppningarna på växternas blad verksamt kan ta tillvara daggen. Detta jämte en från vintern kvarvarande, hög markfuktighet på grund av öns låglänthet ersätter bristen på regn till en betydande del. Men om full kompensation sker är svårt att ange. Den höga luftfuktigheten tycks dock gynna arter som hönsbär och dansk skörbjuggört, medan den sannolikt utestänger andra.[22]

En omständighet som förändrar klimatet radikalt är när havet isbeläggs. Ganska ofta lägger sig isen på fjärdarna runt Svartlöga runt mitten på januari och blir då vanligen liggande till i början på april. Normalt sker isläggningen bara i kustbandet, medan havet förblir öppet. Lokalklimatet hårdnar, men fortfarande når fuktiga vindar öarna samtidigt som havsvattnets termiska tröghet bromsar nedkylningen i skärgården.

Betydligt bistrare blir det de få gånger norra Östersjön och Finska viken täcks helt av is. Inom några veckor förvandlas klimatet från maritimt till fastlandsbetonat. Nu kan de arktiska högtrycken utan motstånd vandra in över de låga norra skärgårdarna. Vinden kyler och torkar ut vegetationen vid stränder och bryn, far runt uddar och in i vikar. Vintern tycks aldrig ta slut, särskilt när mindre isberg kommer flytande från Ålands hav och troligen även Södra kvarken i slutet på maj, vilket bl.a. skedde åren 1970 och 1985. Detta minns man som extremt höga vattenstånd härute, men det är som tur inte så vanligt. Under 1900-talet har kraftig isläggning skett under sammanlagt 13 vintrar. Isvintrarna 1924, -29, -56, -63 och -86 karaktäriseras därvid som svåra, medan 1940, -41, -42, -47, -66, -70, -85 och -87 som mycket svåra.[23]

Figur 8. Bestånd av klibbal (*Alnus glutinosa*) vid Lassas Hagar i byns utkant, med spår av röjningar för nya planteringar i författarens arboretum. (Foto: Sten Ridderlöf, maj 1994)

Träd och buskar

Mest framträdande är alskogen. De flesta träden är knotiga och inte så högresta som inåt land. Genom att de med jämna mellanrum sågas ner är många flerstammiga, särskilt i närheten av byn. Efterhand lär man sig att högt uppskatta skärgårdsalen. Inte bara för att den ger utmärkt brandved, utan kanske främst för dess arkitektoniska balans och trygga utstrålning. Klibbalen (*Alnus glutinosa*) kan nog utan överdrift få betraktas som det uppländska skärgårdshavets motsvarighet till de inre öarnas ek, både skönhets- och känslomässigt (fig.8).

Vanliga lövträd i den av växtgeograferna benämnda triviallövskogen är glasbjörk (*Betula pubescens*), asp (*Populus tremula*), ask (*Fraxinus excelsior*), rönn (*Sorbus aucuparia*) samt hägg (*Prunus padus*). I något mindre antal finner man oxel (*Sorbus intermedia*), vildapel (*Malus sylvestris*), sälg (*Salix caprea*), brakved (*Rhamnus frangula*), getapel (*Rhamnus cathartica*), slån (*Prunus spinosa*) och trubbhagtorn (*Crataegus monogyna*). Bland annat växer en hängformig hagtorn i byns västra utkant. Enligt uppgift har trädet inte nämn-

Figur 9. En 30-årig finnoxel (*Sorbus hybrida*) vid Rönnskärsviken. (Foto: Sten Ridderlöf, juni 1995)

Figur 10. Idegran med frukt på sydöstra Svartlöga. Sannolikt en av de härdigaste idegransprovenienser som står att finna. (Foto: Peep Sillandi, september 1995)

värt förändrats i storlek under de senaste 50 åren och man tror inte att det är planterat.[24] Att trädet är åldrigt, men fortfarande vid god vigör, indikerar dess dimensioner. Vid stubbhöjd uppmättes omkretsen för de två stammarna till 148 respektive 108 cm. Vid brösthöjd var motsvarande mått 123 och 98 cm (juli 1995). Sannolikt är det samma exemplar som Hülphers beskrev i sin inventering av floran redan på 1940-talet. Bland ovanligheterna återfinns jolster (*Salix pentandra*) och finnoxel (*Sorbus hybrida*) (fig.9).

Rikligt förekommande bland buskarna är måbär (*Ribes alpinum*), skogsolvon (*Viburnum opulus*), berberis (*Berberis vulgaris*), nyponros (*Rosa dumalis*) samt naturligtvis tistron, skärgårdsbefolkningens namn på de vilda svarta vinbären (*Ribes nigrum*). På flera ställen har också kulturrymda vita och röda vinbär (*Ribes rubrum cvs.*) etablerat sig. Mindre vanligt är havtornet (*Hippophaë rhamnoides*) som nu är utträngt till dels den södra stranden, dels en enbevuxen sandhed på öns östra sida. Dessa utposter är en av de sydligaste, naturliga förekomsterna av havtorn längs den svenska ostkusten.

Barrinslaget är som nämnts inte stort, utom naturligtvis vad gäller enen (*Juniperus communis*). Här och var på torrare mark kan beskådas imponerande gammeltallar (*Pinus sylvestris*) som låter sprida yngre generationer runt omkring. Inne på fuktigare jordar frodas vida, relativt vackert byggda granar (*Picea abies*) i väntan på ödet att fällas vid nästa storm som drar förbi i en för dem olycklig vindriktning. Det är intressant att se alla dessa rotvältor och knäckta stammar som nästan uteslutande utgörs av barrträd.

Ett som däremot inte blåser omkull eller av är idegranen (*Taxus baccata*). Detta, här vanligtvis korpulenta buskträd får man numera betrakta som allmänt förekommande. Det tycks som om de mildare vintrarna under senare år lett till ett kraftigt ökat individantal. De flesta finner man på öns östra sida. Kanske beror det på att havsisen här har svårare att lägga sig och att vattnet magasinerat tillräckligt med värme även för högvintern. Vid en promenad från exempelvis ångbåtsbryggan till byn kan man från vägen notera ett 40-tal exemplar med en höjd av minst 1,5 meter. Individerna, som alla står i skuggiga lägen och skyddade av alarnas kronor, är ganska jämnt fördelade utmed vägsträckan (november 1994) (fig.10).

Noterbart är att alla idegranar efter främst de hårda vintrarna saknar barr upp till 1,20-1,30 meters höjd. Dessa gnagskador härrör från betande rådjur, vilket förefaller vara en högst olämplig diet med tanke på att bladen innehåller skarpa narkotiska beståndsdelar och är giftiga. Det har emellertid visat sig att rådjuren unikt nog besitter ett enzym som klarar nedbrytning av ämnet taxin. Vid enstaka tillfällen har även skogshararna

UPPMÄTTA TRÄD PÅ SVARTLÖGA UPPLAND, 1995-07-22	Räknade årsringar (vid höjd för omkretsmätningen)	Stamomfång vid brösthöjd (cm)	Stamomfång vid höjd = 0,4-0,7 m (cm)	Uppskattad trädhöjd (m)
Tall, *Pinus sylvestris* (örntallen)	82	170		19
Tall, *Pinus sylvestris* (korptallen Enskär)	92	223		16
Tall, *Pinus sylvestris* (vid Schleckers)	109	185		18
Idegran, *Taxus baccata* (vid Lindelöfs husbåt)	82		88	8
Idegran, *Taxus baccata* (nära Heden)	80		130	6
En, *Juniperis communis* (Enskär)	60		44	6
Oxel, *Sorbus intermedia* (Skutudden)	50	100		12
Finnoxel, *Sorbus hybrida* (vid Hedenstiernas)	30	59		5
Rönn, *Sorbus aucuparia* (Enskär)	122	195		11
Jolster, *Salix pentandra* (Skutudden)	115	210		10
Ask, *Fraxinus excelsior* (Mönäsviken)	182	243		20
Trubbhagtorn, *Crataegus monogyna* (Byn)		123		6
Getapel, *Rhamnus cathartica* (Lassas Hagar)	30		60	8
Glasbjörk, *Betula pubescens* (Enskär)		135		16
Klibbal, *Alnus glutinosa* (trestammig vid Lassas Hagar)	120	140		11
Asp, *Populus tremula* (gröngölingsaspen Lassas Hagar)		205		16
Havtorn, *Hippophaë rhamnoides* (Heden)	60		40	3

Figur 11. Mätta träd på Svartlöga, Uppland 1995-07-22.

försökt ge sig på idegranarna, men det synliga resultatet är då decimeterlånga grenspetsar som knippsats av utan att förtäras.

Värt att referera, beroende bl.a. på anknytningen till Blidöskärgården, är ett avsnitt om idegranen i Nils Sylvéns intressanta artikel "Härdigheten hos barrträden i våra parker och planteringar" i LUSTGÅRDEN 1944-45. Där meddelar dåvarande professorn vid Bergianska trädgården, Robert Fries, följande fakta baserade på erfarenheter från krigsvintrarna: "Av huvudarten odlas i trädgården 3 exemplar; alla hade skadats mer eller mindre men intet av dem var helt nedfruset. De olika exemplarens motståndskraft emot vinterkylan kan möjligen sättas i samband med deras proveniens. Minst skadat var ett, som inflyttats 1889 från Blidö i Roslagen, nu en c:a 4 m hög, yvig buske och som våren 1940 blott visade obetydliga frostskador. Betydligt mer ramponerat var ett andra exemplar, växande i närheten av det förra men antagligen härstammande från någon plantskola och därför troligen av sydligt ursprung. Det tredje exemplaret, hemfört som ungplanta 1916 från Norges västkust och 1939 c:a 1,5 m högt, var helt nedfruset till ett par dm ovan jordytan; de där nedanför sittande grenarna, som skyddats av snötäcket voro 1940 friska och gröna."

När man vandrar i den djungelliknande skogen vill man gärna tro att träden och buskarna har stått där sedan urminnes tider. I juli 1995 genomförde jag och kvartärgeologen Torsten Håkansson ett begränsat antal mätningar på träd för att bringa viss klarhet i frågan. Vi valde något större exemplar av varje art oftast i närheten av en framkomlig stig. Beräkningen av antalet årsringar visade sig vara besvärlig för flera av träden. Antingen så vägrade några imponerande granar på Enskär att släppa till sina borrkärnor eller så övergick det vår tekniska nivå att räkna årsringarna på vissa lövträd som al, asp och dessvärre även det tidigare beskrivna hagtornet. Trots dessa begränsningar, som nog efterhand kan rättas till, fick vi fram några preliminära data (fig.11).

Med reservation för detta och det begränsade urvalet kan vi konstatera att flertalet fullvuxna träd sällan är äldre än från sekelskiftet. Det tycks som många ungträd vid den tiden tilläts växa vidare, vilket sammanfaller med att befolkningen på ön successivt minskade sedan 1880-talet. Främst bärande träd och de för kreaturen värdefulla askarna är däremot äldre. Trots att rönnen normalt inte tillhör de långlivade träden så finner vi många, mycket storvuxna och gamla exemplar runt om på ön. Vid Skutudden växer sådana sida vid sida med väldiga oxlar. De senare har ofta djupt flikiga blad påminnande om finnoxelns, men saknar den friska doften och ett rödaktigt bladskaft.

Sällsynta örter

Som en rest av det gamla jordbrukslandskapet finner man här och var ålderdomliga kulturgynnade växter som den kalkkrävande glansnävan (*Geranium lucidum*), äkta malört (*Artemisia absinthium*), paddfot (*Asperugo procumbens*), kattfot (*Antennaria dioica*) och vårklynne (*Valerianella locusta*). Men även i övrigt är floran rik. Vanliga lundväxter är nattviol både den vanliga (*Platanthera bifolia*) och den grönvita (*P. chlorantha*) samt tvåblad (*Listera ovata*). På främst de små skären runt huvudön är hönsbäret (*Cornus suecica*) talrik. En annan intressant växt som påträffats på några ställen är klibbglim (*Melandrium viscosum*). Sålunda blommade bortåt ett hundratal individ på den sydvästra delen av Dregelskärsharan under midsommaren 1995. Av en tillfällighet upptäckte jag i juli 1995 ett bestånd på cirka 100 ruggar av ramslök (*Allium ursinum*) invid en majestätisk ask på nordöstra delen av Svartlöga.

För orkidéälskarna kan Svartlöga även stoltsera med ett par fuktängar av typen rikkärr, vars frodiga växlighet förmodligen vilar på skalmärgelförekomster.[25] Sålunda blommar vid Mönäsviken på nordöstra delen av ön årligen något tusental ängsnycklar (*Orchis incarnata*) (midsommardagen 1994 inräknades cirka 3.700 blommande ex.), ca 300 kärrknipprot (*Epipactis palustris*) och ca 500 majvivor (*Primula farinosa*) förutom tusentals exemplar av tätört (*Pinguicula vulgaris*). Området är dock starkt hotat genom att alskogen oförtrutet vandrar ut på strandängen. För vart år reduceras särskilt majvivorna som tycks vara sämre rustade att möta denna konkurrens.

Ganska allmän på ön är korallroten (*Corallorhiza trifida*). Sparsammare förekommer skogsknipprot (*Epipactis helleborine*), knärot (*Goodyera repens*) och spindelblomster (*Listera cordata*). Två sällsyntheter bör nämnas. 1978 påträffades ca 10 exemplar av svärdsysslan (*Cephalanthera longifolia*)[26] och i juni 1993 fyra exemplar av stor sandlilja (*Anthericum liliago*).[27] Trots idogt letande har jag inte kunnat återfinna svärdsysslorna. Jag noterade dock att 1978 var ett gynnsamt år för arten på många håll i Stockholms skärgård, men hur länge ska man behöva bida sin tid tills nästa blomsterupplevelse?

Äldre planteringar

Ringa utbyte med fastlandet, krävande transporter och avsaknaden av en högreståndskultur har säkert varit viktiga orsaker till att inga främmande träd planterats på ön i äldre tider. Släkt och vänner fanns som längst bort på grannöarna och avsättning för sina varor hade öborna främst i Norrtälje och av tradition i Örsundsbro.[28] Trädgårds- och planteringsidealen fann man snarare vid de regelbundna turerna till kala fiskeskären Horssten i söder och Håkanskär i norr, än en aldrig så liten hortikulturell tradition vid Roslagskustens byar.

Skulle något annorlunda planteras så borde det åtminstone vara ätbart. Var det inte omflyttade tistron (*Ribes nigrum*), så fick det bli röda vinbär (*Ribes rubrum* cvs.) eller möjligen krusbär (*Ribes uva-crispa* cvs.). Ville man ha något pampigt, friskt grönskande så nyttjades i första hand asken (*Fraxinus excelsior*). Även den hämtades på ön. Med början 1905 planterades den rad av askar som nu bildar skärm mot nordanvinden vid en av gårdarna i byn.[29] Egendomligt nog tycks inga av öns vilda oxlar kommit till sådan användning eller som vårdträd. Förmodligen var de mindre vanliga och inte så värdefulla som kreatursfoder, ej heller lika snabbväxande.

Vad jag har kunnat utröna så är de fåtaliga, nu levande träd som inte har ett Svartlöga-ursprung helt att hänföra till detta århundrade. Visserligen finns det enligt Ture Nerman gamla landshövdingerapporter som antyder motsatsen. Sålunda omtalas "att det under 1700-talet drevs en rätt stark trädplantering i Roslagen, främst på säterierna och att man ute på skären kanske satte några äppelträd. Ekar var man mån om att plantera och sådana tillkomna vid det här laget torde ännu påträffas på Blidö. De finns ända ute vid Svartlögan, på Granö, fast knappast planterade."[30] Beträffande Svartlöga var det nog snarast ett önsketänkande från myndigheternas sida, kanske bekräftat av någon mindre samvetsöm men situationsanpassad svartlöging.

Vad säkrare är att omkring år 1905 planterades en skogsek (*Quercus robur*) mitt i byn ditforslad som ungplanta från Blidö.[31] I närheten sattes en skogslönn (*Acer platanoides*), sannolikt från samma plats. Syrener (*Syringa vulgaris*), äppelträd (*Malus domestica* cvs.) och ett enstaka päronträd (*Pyrus communis* cv.) finner man också vid gårdarna i byn. Enligt uppgift gjordes dock de första planteringarna med främmande växter på 1870- och 80-talen.[32] Då sattes syrener som vindskydd och för sin skönhet. Samtidigt kom de första äppelträden i jorden tillsammans med matrabarber (*Rheum rhaponticum*) och några blommande perenner som bondpion (*Paeonia officinalis*) och stormhatt (*Aconitum sp.*).[33] Sannolikt var materialet enklast möjliga, nog oftast frösådder.

Under 1930-talet planterade byborna åtskilliga fruktträd som t.ex. Gråpäron, Victoriaplommon samt äppelsorterna Sävstaholm, Åkerö, Glasäpple och Husmoder.[34] Nästan inga blev dock särskilt långlivade beroende främst på regelbundna, dödliga attacker från "jordsorkar och mullvadar", d.v.s. vatten- och åkersorkar. Svartlögaborna var sannolikt inte tränade att möta dessa faror. Fåfänga försök att stoppa sorkarnas framfart finner man fortfarande spår av. Sålunda har t.ex. uttjänta plåthinkar nästan strangulerat rotsystemet på vissa syrenbuskar. En annan hämmande faktor är att pollineringen ofta uteblir beroende på att insekterna inte kommit i gång vid blomningen eller att det helt enkelt är för blåsigt.

De fruktträd som nu finns kvar borde nog bli föremål för pomologiska bestämningar. Kanske rör det sig om äldre sorter som saligen fått överleva i denna civilisationens utkant. I några fall sägs det vara frösådder av estniskt ursprung. Hur som helst, någon större mängd är det inte fråga om. En kuriositet bör också nämnas. Från sjön kan man på försommaren se ett ljust rosablommande flor mitt i en något grövre vildapel. Denna äppelymp finner vi vid Björkskär på den sydvästra delen av ön och utfördes sannolikt i början på andra världskriget då en familj tvingades flytta ut från byn av militära skäl.

Nästa influens härrör främst från de pensionatsgäster från Stockholm som successivt förvärvade uddar och vikar för bygge av egna sommarstugor. I samband därmed planterades de första träden för cirka 60 år sedan och sedan gjordes ytterligare planteringar några decennier framöver.

Under mellankrigstiden var inriktningen naturligt nog främst bärande träd och buskar. Förutom äpple (*Malus domestica*), var det surkörsbär (*Prunus cerasus*), hassel (*Corylus avellana*), och skogsek (*Quercus robur*). Bl.a. kan vi nu skåda två cirka 40-åriga ekar och deras små avkommor vid Stora Enskärs sydspets. Även ett par parkrhododendron (*Rhododendron x catawbiense*) planterades omkring 1950 som nu är både omfångsrika och växtliga. I oktober 1994 uppmättes höjden på ett exemplar till 2,75 meter och omkretsen till 20 meter (fig.12).

I något fall var intresset för stadsträden så stort att en liten almplanta (*Ulmus glabra*) forslades till ön från Strandvägen i Stockholm. På samma sätt anlände under 1960-talet såväl ett alpgullregn (*Laburnum alpi-*

num) från Berzelii park, som vinbergssnäckan (*Helix pomatia*) från Nobelparken (1968). Sedan dess har denna, landlevande snäcka, vidgat sitt revir så att man idag finner den åtminstone en halv kilometer från utsläppsplatsen. Höljt i dunkel är däremot hur en gammal knäckepil (*Salix fragilis*) nått Svartlöga. På en höjd invid en av byns lador är den nu ett säkert tillhåll för unga gökar i augusti vid deras jakt efter larver och andra insekter.

I generationen därefter, som jag själv tillhör, finns det flera personer med ett starkt uttalat natur- och odlingsintresse. Nya planteringar med en helt annan spännvidd börjar framträda, ofta anlagda enbart för sin skönhets skull. Det sker på flera håll, kanske främst vid de senast avstyckade tomterna och gamla gårdar där yngre krafter fått ta över ansvaret. I allmänhet begynte dessa planteringar på 1980-talet och har ökat i takt med det stigande odlingsintresset. Som kuriosum - och för eventuellt framtida växtinventerare - kan nämnas att i juli 1988 hemförde en kamrat och jag tre plantor av ramslök (*Allium ursinum*) från Vidingsöra, varav en har förökat sig spontant på min tomt (ca 25 blommande ruggar den 10 juni 1995). En annan planta, som nu är fyra, kom i jorden vid kamratens nybyggda jordkällare nära Högskärsfladen. Vidare har jag på tomten förökat vit fetknopp (*Sedum album*), som jag hämtat på bergknallarna vid Bönhuset i byhamnen.

Ett vanligt motiv vid nybyggnationen har varit att föra med sig älskvärda träd från sin eller släktens hembyggd. Utan att göra anspråk på fullständighet så kan noteras att ett par almar forslats till ön från Skutskär vid Dalälvens mynning (förf. tomt), två lönnar från en villatomt i Sollefteå (gård från 1783 i byn) och en från Röttle kvarn vid Vättern (förf. tomt), ett gullregn från Västerås (fastighet strax öster om byn) och en hästkastanj från Djursholm (gården från 1783). För två år sedan planterades vid ett nybygge på Ruggeskär en ek, en gran och fem tallplantor från det svenskspråkiga Sarvsalö 3 mil sydost om Borgå i Finska viken. Eken och granen tycks trivas medan tallarna för en mer undanskymd och osäker tillvaro. Även två små granplantor av en högst nordlig proveniens (Lilla Furuholmen från skärgården utanför Kallax) fick sommaren 1993 sin nya hemvist vid Ängshagarna mitt på ön. Att plantera barrträd på Svartlöga har dock alltid tillhört ovanligheterna. Ett par granar har visserligen förts från skogen till några gårdar inne i byn, men träden har i de öppna lägena fått ett anskrämligt utseende och har efter utglesning av grenar inte på något sätt förskönats. Vi får väl hoppas att nytillskotten från norr och öster för med sig gener av mer attraktivt slag. Skärgårdsvana har de ju bevisligen.

Figur 12. Växtlig parkrhododendron (*Rhododendron x catawbiense*) gynnad av den höga luftfuktigheten vid Fäkobbsviken på öns södra del. (Foto: Sten Ridderlöf, juni 1995)

Äldre inventeringar

Åtminstone två äldre inventeringar av öns flora är kända tillika med någon dagsexkursion som förtjänstfullt dokumenterats. I jämförelse med andra orter i Stockholms närhet får det betraktas som magert. Innan den reguljära ångbåtstrafiken startade på 1930-talet var det av lättförståeliga skäl svårt att ta sig ut till ön, vilket naturligtvis är en del av förklaringen.

Den första inventeringen av systematiskt slag företogs sommaren 1908 som "en resa för växtgeografiska studier inom Blidö socken i Stockholms skärgård" av apotekaren J. W. Hamner. Syftet med undersökningen var att "lämna en sann bild av växtlighetens spridning, varvid för varje art utforska varest den förekommer ymnigast, åt vilket håll individernas antal avtager eller växten rent av upphör att finnas." Kartläggningen av bl.a. skärgårdsområdet var ett nödvändigt inslag inför utgivningen 1914 av Stockholmstraktens växter i Botaniska Sällskapet i Stockholms regi.

I en veritabel skärgårdssocken som Blidö, som omfattar "ungefär 200 större och mindre med vegetation bevuxna öar, holmar och skär, är detta ett oändligt, besvärligt och mer tidsödande arbete än man kan föreställa sig. Lyckligtvis kunde jag bygga sommarens arbete på grundvalen av tio somrars botaniserande inom området. En äldre av mig utarbetad växtförteckning måste efter sommarens studier betydligt omarbetas och tillökas. Arter, som jag förut blott funnit på en enda lokal eller t.o.m. saknat, upptäckte jag nu flerstädes. Andra jämförelsevis vanliga växter visade sig vid noggrann undersökning ej förekomma inom områdets alla delar."

Efter stora ansträngningar redovisar Hamner inte utan stolthet att det inventerade området hyser över 600 arter och att denna rikedom på växter förekommer på ett landområde av sammanräknat omkring en halv kvadratmils ytinnehåll.

Specifikt för Svartlöga nämner han att ön "företer en vegetation, som i mycket avviker från de närliggande öarnas; hela ön är låg - ja, så låg att den vid högvatten under regniga somrar nästan liknar kärrmark. Där är också al jämte björk de förhärskande träden, men utsatta för alla vindar bliva de låga och knotiga. En karaktärsväxt för alla dessa öar ute i havsbandet är den ymnigt förekommande *Cornus suecica* (hönsbär), som helt och hållet saknas i socknens västra delar. Den har säkert liksom de därstädes även växande *Rubus chamaemorus* (hjortron), *Valerianella olitoria* (vårklynne), *Cochlearia danica* (dansk skörbjuggört), *Atriplex litoralis* (strandmålla), *Matricaria chamomilla* (kamomill), *Utricularia minor* (dvärgbläddra) m.fl. förts dit genom fåglar eller möjligen med vågorna."[36]

Det är inte utan att dagens svartlögabo och inventerare ler igenkännande åt dessa nästan sekelgamla påståenden. Skillnaden är bara att då gjordes en pionjärinsats som vi nu kan dra nytta av i jämförande studier.

En annan omfattande växtinventering har utförts av den för dendrologer välkände trädgårdskonsulenten A. Hülphers som tillbringade flera somrar hos släktingar på Svartlöga. Under inventeringar åren 1942-48 fann han att ön då hyste cirka 400 kärlväxtarter inklusive ett antal underarter.[37]

Figur 13. Lassas Hagar på Svartlöga. (Foto: Sten Ridderlöf, juli 1994)

Bland träd och buskar noterade han t.ex. trubbhagtorn (*Crataegus monogyna*) "stort träd", havtorn (*Hippophaë rhamnoides*), getapel (*Rhamnus cathartica*), hartsros (*Rosa mollis*), luddros (*R. tomentosa*), daggros (*R. glauca*) och (*R. corifolia*), krusbär (*Ribes uva-crispa*), bind-, grå- och svartvide (*Salix aurita, S. cinera, S. nigricans*), hybriden *Salix cinera x repens*, krypvidet (*S. repens f. fusca*) och knäckepil (*S. fragilis*). Förutom idegran (*Taxus baccata*) och oxel (*Sorbus intermedia*) antecknade han finnoxel (*Sorbus hybrida*). Däremot "finnes ej ek, lönn, alm, lind".

Bland örterna antecknade han bl.a. blåsuga (*Ajuga pyramidalis*), paddfot (*Asperugo procumbens*), brådmålla (*Atriplex longipes*), segstarr (*Carex extensa*), gulstarr (*C. hostiana*), dvärgarun (*Centaurium pulchellum*), dvärghäxört (*Circaea alpina*), grönkulla (*Coeloglossum viride*), krissla (*Inula salicina*), vit fetknopp (*Sedum album*) och dvärglummer (*Selaginella selaginoides*). Den för viss salthalt krävande bandtången (*Zostera marina*) registrerades också. Vid tidigare tillfälle observerade han även taggstarr (*Carex pauciflora*). Redan tidigare hade Hülphers rapporterat en förekomst av klibbglim (*Melandrium viscosum*) på "kobbe vid Svartlöga".[38]

Även en dagsutflykt kan resultera i värdefulla iakttagelser. När professorn Torbjörn Westermark den 26 juni 1974 besökte östra delen av Svartlöga fann han vid ett avträde nära ångbåtsbryggan en daggkåpa som eventuellt kunde vara (*Alchemilla sarmatica*). Invid stigen till byn antecknade han "en alldeles ovanligt rik ansamling av korallrot. Innanför klippterrängen i öst längs stranden finns en formidabel djungel av en hög ormbunke av austriaca-typ". Den bestämdes senare som nordlig lundbräken (*Dryopteris assimilis*). Han noterade även en spetshagtorn (*Crataegus curvisepala*) i full blom, röda mattor av strandrödtoppa (*Odontites litoralis*), nattviol i mängd, ormtunga (*Ophioglossum vulgatum*), svartkavle (*Alopecurus arundinaceus*), brådmålla (*Atriplex longipes*), strandkvanne (*Angelica litoralis*), plattsäv (*Scirpus planifolius*) samt vid myrfläckar hönsbär. Vid Rönnskärsviken sågs idegran, dock utan tecken på blomning, tvåblad (*Listera ovata*) och dvärghäxört (*Circaea alpina*). Den senare fann han på åtminstone tre närbelägna lokaler. Efter att också beskådat bl.a. höksångare och mindre korsnäbb är hans starka intryck av det korta besöket: "Denna natur bör väl bevaras för framtiden!"[39]

Det påståendet instämmer jag varmt i och vill samtidigt verka för att denna, något bisarra och i de flesta avseenden annorlunda arkipelag ges ett skydd så att även framtida generationer får tillgång till en vacker och intressant natur i Stockholms närhet.

Mitt i detta naturparadis är min ambition att bygga upp en samling exotiska träd och buskar som med normala odds knappast skulle ha en möjlighet att överleva på denna breddgrad. Om anpassningsförmågan hos dessa ekar, lönnar, rhododendron, magnolior m.fl. är lika storartad som det hussvalepar som 1986 lyckades med en häckning på det reguljärt gående passagerarfartyget Kung Ring, så kanske denna utmaning trots allt är genomförbar och resultatet kan bli det som jag så innerligt önskar. Till fågellivet och faunan i övrigt samt i första hand till mina egna strävanden och planteringar i Lassas Hagar, ber jag så att få återkomma i nästa nummer av LUSTGÅRDEN (fig.13).

Källor och litteratur

Otryckta källor

Andersson, S., 1995, Personlig kommunikation (minnen från barndomen på Svartlöga, muntligt, maj)

Beisland, M., 1981, Personlig kommunikation (minnen från föräldrahemmet på Svartlöga, muntligt, juli)

Hedenstierna, B., 1994, Personlig kommunikation (granskning av denna artikel 30 juli 1994, brev och muntligt)

Håkansson, T., 1994, Personlig kommunikation (brev, juli)

Håkansson, T., 1995, Personlig kommunikation (brev och muntligt, augusti)

Hülphers, A., Upptecknade artlistor mellan åren 1942-48 (koncept, kopior hos författaren)

Johnson, S., 1994, Personlig kommunikation (minnen från föräldrahemmet på Svartlöga, muntligt, 6 maj)

Ridderlöf, S., 1986, Begäran om bildande av naturvårdsområde på Svartlöga, Skrivelse till länsstyrelsen i Stockholms län, 1986-02-17

Staav, R., 1994-95, Personlig kommunikation (brev och muntligt, senast i maj 1995)

Vedin, H., & Lundqvist, J-E., 1995, Personlig kommunikation (brev från SMHI, juli)

Westermark, T., 1976, PM med synpunkter på ur främst botanisk synpunkt skyddsvärda områden i Stockholms län (brev till Roland Staav, januari)

Litteratur

Alexandersson,H., Karlström, C., & Larsson-McCann, S., 1991, *Temperaturen och nederbörden i Sverige 1961-1990,* Referensnormaler, SMHI, Nr. 81

Almquist, E., & Asplund E., 1937, *Stockholmstraktens växter,* Botaniska Sällskapet i Stockholm, 2:a uppl.

Andersson, S., 1985, *Blidö Furusund Yxlan Norröra Söderöra Svartlöga Rödlöga, en kulturhistorisk studie av ett skärgårdssamhälle*, Rapport nr 3, Stockholms läns landsting,Kulturnämnden, s. 12-20, 30, 35-37

Du Rietz, E., 1923, Det uppländska skärgårdshavet och dess framtid, *Sveriges Natur*, Svenska Naturskyddsföreningens årsbok

Hamner, J.W., 1909, *Redogörelse för resultatet av en med understöd ur C.W. Sebardts stipendiefond företagen resa för växtgegrafiska studier inom Blidö socken i Stockholms skärgård under sommaren 1908,* Visby, [utbredningskartor m.m. finns i Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar]

Hedenstierna, B., 1977, Ö i utskärgård, *Skärgårdsboken,* Stockholms trafikantförening, s. 15-27

Lundqvist, T., 1962, *Det svekofenniska suprakrustalstråket mellan Ljusterö och Rödlöga i Stockholms norra skärgård,* SGU, Serie C, Nr. 585

Nerman, T., 1978, *En bok om Blidö*, Stockholm

Staav, R., 1972, Den maritima björkskogszonen i Stockholms norra skärgård. Några reflexioner kring en unik naturtyp, *Fauna och Flora*, Nr. 1

Sylvén, N., 1945, Härdigheten hos barrträden i våra parker och planteringar, LUSTGÅRDEN, Årg. 25-26, s. 113-252

Ödklint, L., 1994, Stor sandlilja funnen på Svartlöga, *Daphne,* Botaniska Sällskapet i Stockholm (även egna iakttagelser och fotografier 1994 och 1995)

Österman, E., & Lagerström, B., 1960, *Boken om Svartlöga*, Stockholm

Bakgrundslitteratur

Hultén, E., 1971, *Atlas över växternas utbredning i Norden* (fanerogamer och ormbunksväxter), Stockholm, 2:a helt omarbetade uppl.

Krüssmann, G., 1984-86, *Cultivated broad-leaved trees & shrubs,* Vol. 1-3, Timber Press, Beaverton, Oregon

Lorentzon, K., 1994, *Våra trädgårdsväxter. Aktuella svenska och vetenskapliga namn,* Natur och Trädgårds Bokförlag, Åby, 1 uppl.

Mitchell,A. & Wilkenson, J., 1983, *Träd i Nordeuropa,* Bonnier Fakta [översättning och svensk bearbetning: Tor Nitzelius]

Mossberg, B., Stenberg, L. & Ericsson, S., 1992, *Den nordiska floran*, Wahlström & Widstrands förlag, 2:a tryckningen

Noter

1. Hedenstierna 1977
2. Ibid.
3. Ibid.
4. Ibid.
5. Andersson 1985
6. Österman & Lagerström 1960
7. Hedenstierna 1977
8. Du Rietz 1923
9. Staav 1972
10. Andersson 1985
11. Österman & Lagerström 1960
12. Lundqvist 1962
13. Håkansson 1994
14. Ibid.
15. Hedenstierna 1994
16. Håkansson 1995
17. Analysen utförd av Torsten Håkansson i augusti 1995 enligt metoden pH (dest. H_2O)
18. Alexandersson, Karlström & Larsson-McCann 1991
19. Ibid.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Almquist & Asplund 1937
23. Vedin & Lundqvist 1995
24. Andersson 1995
25. Ridderlöf 1986
26. Ibid.
27. Ödklint 1994
28. Österman & Lagerström 1960; Andersson 1985
29. Johnson 1994
30. Nerman 1978
31. Beisland 1981
32. Johnson 1994
33. Ibid.
34. Ibid.
35. Hamner 1909
36. Ibid.
37. Hülphers 1942-48
38. Almquist & Asplund 1937
39. Westermark 1976

***Sten Ridderlöf** är ekonom, bankdirektör i Stockholm och hemmansägare på Svartlöga. Suppleant i FDP:s styrelse, medlem i bl. a. Kiviks-Esperöd Arboretet, The Maple Society och The Magnolia Society.*